

Այս, հին քաղաքակրթութեան այս հրաշալիքներն այսօր աւերակներ են, թէեւ մարդաբնակ: Այն օրն, որ թուրք տարրը ոտքը դրաւ այս հողամասին վրայ, տեղի տուաւ հին բարգաւաճ կեանքը, եւ փուշ եւ տատակ բուսաւ քաղաքակրթ բուրաստանին մէջ: Ոչ մի յառաջդէմ քայլ: Մասամբ կանգուն, մասամբ լքեալ աւերակ հրաշակերտներն հին քաղաքակրթութեան, որոնք ցայսօր այդ քաղաքներու մէջ կամ արուարձաններու վրայ ցրուած կը նային բարձունքէն հենդնօրէն տերող ապիկար ժողովրդեան նկուղներու վրայ իրեւ յուշարձաններ՝ վեհ, ձեռներէց, քաղաքակրթ ժամանակներու, միակ առարկաներն են զննութեան եւ հիացման, ոչ ինչ կայ նոր ժամանակներէն, բայց եթէ ափիւրեան հիացում հինաւուրց մեծագործ յուշարարներուս վրայ, — որոնց ոգեբանութիւնն անըմբռնելի է այժմ — նկուն ոգի, բացակայութիւն ամէն գաղափարական ձգտումներու, կոյր նախանձ դէպի քաղաքակրթական ձեռնարկութիւն, վերջապէս պարանոցաթաղ փուշի եւ աղտեղութիւն:

Այս զգածումներն են որոնցմով կը ներշնչուի հեղինակն ի տես հնութեան այս մահարձաններու՝ եկեղեցւոյ կամ մզկիթի ճարտարապետական ձեւերու տակ, եւ լայնօրէն շահապետող անիշխանութեան եւ լճացած կեանքի: Հարեւանցի զննութեան արդիւնք չեն իւր եզրակացութիւնները, որոնք անոր կը յանգին, թէ այժմեան թուրք տարրէն փրկութիւն չկայ, եւ մեծ սխալ էր որ Գերմանիա, առանց ի մտոյ քողազերծ ճանչնալու թուրքերու անբարեփոխելի յոյլ թանձրամիտ նկարագիրն՝ այնպէս անձնատուր եղաւ անոր՝ պատառուն ընդունայն յոյսերով: Միակ տարրը, որուն յեցած թէ իշխող կառավարութիւնն իւր տնտեսական բարւոգումն պիտի գտնէր եւ թէ Գերմանիա իւր ձգտումներն պիտի իրագործէր, այդ հայ ժողովուրդն էր, իւր բարձր ընդունակութիւններով, զոր սակայն չգիտցան սիրաշահիլ գոհացում տալով արդար պահանջներուն, մանաւանդ թէ վախճան անոր անվիճելի բարեմասնութիւններէն եւ ամենաբարբարոս եղանակաւ զայն բնաջնջելու աշխատեցան:

Հատորիս ամենագեղեցիկ դրուագներէն մին է Կարինը, ուր արդարակարով զննութեամբ եւ ամենայն անաչառութեամբ կը գծուի հայ ցեղին նկարագիրը: Կարծէր զայն թարգմանուած տեսնել:

Հ. Ն. ԱԿՈՍԵԱՆ

2. ՏՕՔԹ. Մ. ՄԱԼԻՆՆԻՆՆԻ ԱՆԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԽՆԿԱՆՆԵՐ. Հայ վրանաքաղաքին տարեգիրքը: Ադրբայժան 1919:

Հաւաքածոյ մըն է մատեանս, զոր ՏՕՔԹ. Մ. Մալբի խումբ մը աջակիցներու հետ պատրաստած է (Անդրէասեան, Երամեան, Արսէն-Երկաթ): Նպատակն եղած է Սուէտահայ «պզտիկ հերոս ժողովրդեան» յարգանք մ'ընծայել աւետոր «կեանքին ներքին դրուագներն, լեզուն, բարքերն եւ սովորութիւններն» մամուլ միջոցաւ յաւերժացնելով: Նախ մեր առջեւ կը պարզուի (էջ 13—18) Սուէտահայերու որրանը՝ Մուսայ լեռնէն մինչեւ ծով՝ երկարող գիւղերու շղթայ մը (Պիթիաս, Հաճի Հապիպլի, Եօղուն Օլուգ, Քէպուսիէ, Խըտըր պէկ, Վազըֆ, Անտիգի շըջակայքը), ուր մինչ անդորր կ'ապրէին՝ տարագրութեան անողոք հրամանը կ'որոտայ: Անոնք կը մերժեն այդ պատուէրը (էջ 25—35) եւ դիւցաղնական ինքնապաշտպանութենէ վերջը նաւով Նեղոսի ափունքները կը ժամանեն: Հոս ի Բորսայիտ (1915) կը հաստատուին «վրանաբնակ»: Օգնութեան կը փութայ անոնց եգիպտահայ կարմիր խաչը (էջ 149) մրցակից ունենալով Ամերիկեան կարմիր խաչը (էջ 167): Քիչ վերջը կը հիմնուին Սիսուան անուն վարժարանը (էջ 181) եւ որբանոց մը (էջ 207), մինչ առաջինն կը ծաղկի, վերջինս «աւազի վրայ էր. փլաւ»: Դիւցաղնի աւիւնն ալ Սուէտահայերու մէջ չի շիջանիր ու կը կաղմեն հայ լեզուին մը (էջ 67) եւ հայ Արիներու (scout) ջոկատ մը:

Բանասիրական հատած մըն է Պ. Տ. Անդրէասեանի յօդուածը «Սուէտիոյ գաւառաբարբառը կամ քիսթիւնը (քրիստոնէի) լեզուն» (էջ 217), որ դժբախտաբար տեղւոյ սղութեան պատճառաւ կարճառօտ բռնուած է: Բաղձալի է որ օր մը յօդուածագիրն զայն աւելի մանրաքնին հրապարակ հանէր, քանի որ ըստածին համեմատ ատաղձն արդէն պատրաստ է:

Գիրքը կը փակէ «վրանաքաղաքի տարեցոյցը» (էջ 248), ուր քաղքիս բնակիչներուն 1915—1919 կրածն ու վայելածը նշանակուած է:

Արտաքինով՝ գեղեցիկ, ներքինով՝ ճոխ Հաւաքածոյս կը յանձնարարենք այն ամէնուն, որոնք ցաւերու մէջ կանգուն ու գործօն Հայերու յիշատակ մը կը ցանկան ունենալ:

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

